

kiyafetler, bakır kaplar, savaş aletleri, tesbihler ve ağızlıklardan oluşan etnografik eserler sergilenmektedir. Van'ın çevresinde de yörede hüküm süren devletlerce yapılan birçok cami, medrese, türbe, köprü ve kale bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, Ankara 1988, tür.yer.; M. Taner Tarhan, "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazılan, 1987", *10. Kazı Sonuçları Toplantısı 1*, Ankara 1989, s. 369-428; a.m.f., "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazılan 1990 Yılı Çalışmaları", *TTK Belleten*, LVII/220 (1993), s. 843-861; Muhammet Beşir Aşan, *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi* (doktora tezi, 1992). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; F. Mine Günel, *Eski Van Kent Dokusu Üzerine Bir Deneme* (yüksek lisans tezi, 1993), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*; Ali Boran, *Van Gölü Çevresindeki Tek Kubbeli Camilerin Türk Sanatındaki Yeri* (yüksek lisans tezi, 1994), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*; a.m.f., "The Architectural Style of Castles during The Ottoman Period", *The Great Ottoman: Turkish Civilisation* (ed. Kemal Çiçek), Ankara 2000, IV, 346-363; a.m.f., "Eski Van Şehrindeki Kaya Çelebi Külliyesi", *Prof. Dr. Halük Karamağaralı'ya Armağan*, Ankara 2002, s. 33-54; Hüseyin Rahmi Ünal, *Türk Döneminde Van*, Ankara 1995, s. 104-152; Abdüsselam Uluçam, "Eski Van'da Selçuklu İzleri", *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyetleri Semineri (25-26 Nisan 1994)*, Konya 1995, s. 53-67; Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Van Müzesi'ndeki Yazma Eserler", *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri*, Van 1996, s. 218-234; Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van: 1548-1648*, Van 1997, s. 212-243; *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I: Tarihsel Değerler* (ed. Sinan Kılıç), İstanbul 2006; Oktay Aslanapa, "Kazısı Tamamlandıktan Sonra Van Ulu Camii", *STY, V (1973)*, s. 1-25; J.-L. Bacqué-Grammont, "Un plan ottoman inédit de Van au XVIIe siècle", *Osm.Ar.*, II (1981), s. 97-122.

ALİ BORAN – ABDÜLHAMİT TÜFEKÇİOĞLU

VAN ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

VANÎ MEHMED EFENDİ

(bk. MEHMED EFENDİ, Vanî).

VANKULU

(ö. 1000/1592)

Cevheri'nin

eş-Şihâh adlı Arapça sözlüğünün tercümesiyle tanınan Osmanlı âlimi.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde doğmuş olmalıdır. Adı Mehmed, babasının adı Mustafa'dır. Van'da dünyaya geldiği için Vanî nisbesini kullanmış ve daha çok Vankulu lakabıyla tanınmıştır. Bazı kaynaklarda yine Van-

lı bir vâiz ve müfessir olan Vanî Mehmed Efendi ile (ö. 1096/1685) karıştırılmıştır. İyi bir öğrenim gören Vankulu, Çivizâde Damadı Hâmid Efendi'den mülâzım olduktan sonra 970 Zilhiccesinde (Temmuz-Ağustos 1563) İstanbul Mahmud Paşa Medresesi'nde göreve başladı, Hankah Medresesi'nde müderrislik görevinde bulundu, daha sonra azledildi (Rebülâhîr 974 / Ekim 1566). Ardından Atik Ali Paşa medreselerinde müderrislik, Rodos müftülüğü, Ayak Kurşunlu Medresesi müderrisliği ve Manisa müftülüğü yaptı (Zilkade 982 / Şubat 1575). Selânik (Şâban 988 / Eylül 1580) ve Kütahya kadılığından sonra 2 Zilhicce 991 (17 Aralık 1583) tarihinde aylık 80 akçe maaşla emekliye ayrıldı. 998 Ramazanında (Temmuz 1590) Medine kadılığına tayin edildi ve 1000 yılı Recebinde (Nisan 1592) burada vefat etti. Vankulu fıkıh, lugat ve edebiyat alanında eserler vermiş ve tercüme yapımıştır. Manisa şer'iyye sicillerine göre Vankulu'nun Tâlibi Mehmed adında bir oğlu, Aynı Hatun adında bir kızı olmuştur. Manisa'nın Çapaçarık mevkiinde bir cami yaptırdığı, vakıf kurduğu ve vakfiyeler düzenlediği bilinmektedir.

Eserleri. 1. Tercüme-i Sihâh-ı Cevheri. Cevheri'nin, *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabîyye* adıyla da bilinen Arapça sözlüğünün Türkçe tercümesidir. Yirmi sekiz baddan ve her babı yirmi sekiz fasıldan meydana gelen eser *Vankulu Lugatı (Lugat-ı Vankulu)* ismiyle tanınmıştır. İbrâhim Müteferrika tarafından iki cilt halinde yayımlanan eser (İstanbul 1141) bir Osmanlı müellifinin kaleminden çıkmış olup Türkiye'de basılan ilk kitap sayılmaktadır. Lugatın daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (İstanbul 1170, 1188, 1217-1218). Eserin mukaddimesinde İbrâhim Müteferrika'nın III. Ahmed, Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa ve Şeyhülislam Abdullah Efendi'ye methiyeleri, sözlüğün yararlarıyla ilgili düşünceleri, matbaanın açılmasına izin veren padişahın fermanı, şeyhülislamın fetvası ve kitap hakkında devrin âlimlerince yazılmış on altı takriz yer almaktadır. Ayrıca eserin baş tarafına İbrâhim Müteferrika'nın matbaanın önemine dair *Vesiletü't-tibâa* adlı risâlesi konmuştur. **2. Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet.** Gazzâlî'ye ait eserin tercümesidir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2334; Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 636, Hacı Mahmud Efendi, nr. 1711, 1756). **3. Tercîhu'l-beyyinat.** Vankulu'nun kadılığa başladıktan sonra kaleme aldığı bu Arapça risâlede deliller arasında çatışma bulunması durumunda başvurulacak tercih yöntemi anlatılmaktadır (Sü-

leymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2070, Hacı Mahmud Efendi, nr. 1026/4, vr. 161^b-170^a; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1420; İÜ Ktp., AY, nr. 435). **4. Nağdü'd-Dürrer.** Molla Hüsrev'in fıkha dair *Ğurerü'l-ahkâm* adlı eserine yine kendisinin yazdığı *Dürrerü'l-hükkâm* adlı şerh üzerine yapılan hâşiyelerin en önemlisi sayılmaktadır. Birçok yazması mevcut olan eser ayrıca basılmıştır (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 985, vr. 1^b-187^b, müellif hattı; İstanbul 1314, Nûh b. Mustafa'nın hâşiyesi *Netâicü'n-nazar*'ın kenarında). **5. Müseddes Na't-i Şerif.** Aruzun remel bahriyle (fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün) kaleme alınmış olup beş bendden ibarettir (Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, nr. 54, vr. 90^b). **6. Meâtîhu'l-cinân ve meşâbihu'l-Cânân.** Hadise dair bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Âtif Efendi, nr. 297, vr. 1^a-154^a). **7. Hâşiyetü Şerhi's-Sirâciyye.** Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin eserine yazılan hâşiyedir (İstanbul 1317). **8. Şerhu Miftâhi'n-necât.** Hz. Ali'den nakledilen "Miftâhu'n-necât" adlı duanın şerhidiri (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1933) (eserlerinin diğer yazma nüshaları için ayrıca bk. *Mu'cemü'l-mahtûât*, III, 1393).

BİBLİYOGRAFYA :

Nev'izâde Atâi, *Zeyli Şekâik*, İstanbul 1268, II, 316; *Sicill-i Osmânî*, IV, 130; *Osmanlı Müellifleri*, II, 48; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Van Meşhurları", *Van Kütüğü*, Ankara 1992, s. 181-183; *Mu'cemü'l-mahtûâtü'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâtüli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [basıkı yeri ve tarihi yok], III, 1393; İnci Koçak, "Sihah ve Vankulu", *MK*, sy. 47 (1984), s. 73-74; Mehmet Yiğit, "Vankulu Mehmed Efendi ve Vankulu Lugatı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/1, Van 1990, s. 314-325; Yakup Civelek, "Mehmed b. Mustafa el-Vânî ve Vankulu Lûgatı", *EKEV Akademî Dergisi*, I/3, Ankara 1998, s. 355-362; Sadık Yazar, "Vankulu Mehmed Efendi'nin Müseddes Bir Natı", *İslâmî Edebiyat*, sy. 44, İstanbul 2008, s. 39-41; *Kâmûsü'l-'alâm*, VI, 4678-4679; A. Subhi Furat, "Vankulu", *İA*, XIII, 202-203; Th. Menzel, "Wânkûli", *EI²* (İng.), XI, 138; M. Şakir Ülkütaşır, "Vankulu Mehmed Efendi", *TDEA*, VIII, 506-507; Mustafa Koç, "Vankulu Mehmed Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 650.

MUSTAFA S. KAÇALIN

VARAD

Romanya'da tarihi bir şehir.

Romanya'nın kuzeybatısında Erdel (Transilvanya) bölgesinde Türkler'in Hızlı Körös / Çabukakan Körös (Rumence'si Crisul Repede) adını verdikleri küçük bir akarsu-

VARAD

Varad Kalesi'nin kalıntıları

yun kıyısında denizden 125 m. yükseklikte kurulmuştur. Macaristan sınırına çok yakın olan şehir Romence Oradea, Macarca Nagyvárad, Almanca Grosswardein, Latince Varadinum şeklinde anılmıştır. Osmanlı kaynaklarında Varad adıyla geçer.

Varad, Ortaçağ'da Macar Krallığı sınırları içindeydi, X. yüzyılda burada küçük bir kale bulunuyordu. Adı kaynaklarda ilk defa 1113'te Varadinum şeklinde geçer. XIII. yüzyılda şehir giderek gelişme gösterdi. 1241'de Moğol istilası neticesinde yağmalandıysa da bir süre sonra yeniden gelişti ve rasathânesiyle tanındı. Georg von Peuerbach, *Tabula Varadiensis* (1464) adlı eserini buradaki çalışmalarının ardından tamamlamıştı. XVI. yüzyılda şehrin siyasi önemi arttı. 1538'de burada, Macaristan ve Transilvanya toprakları üzerine rekabete giren Habsburglar ile Osmanlılar'a tâbi Macar Kralı Yanoş Zapolya (János Szápolyai) arasında bir antlaşma imzalandı. Zapolya'nın ölümünün ardından Osmanlılar Budin beylerbeyliğini kurarken (1541) kuzeybatı kesimindeki topraklarda Habsburglar Macar Krallığı'nı oluşturdu. Şehir bundan sonra Habsburglar'ın ya da Erdel prenslerinin hâkimiyetine girdi. 1593-1606 yıllarındaki Osmanlı-Habsburg savaşları esnasında 1598'de Varad Kalesi, Serdar Satırcı Mehmed Paşa tarafından muhasara edildiysede alınamadı. Şehir ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idaresine girdi. 27 Ağustos 1660'ta Osmanlılar'a savaş açan Erdel Prensi György Rákóczi'ye karşı yapılan sefer çerçevesinde Varad Kalesi ve şehri alındı. Varad eyaleti teşkil edildi. Osmanlı kaynaklarına göre iyi tahkim edilmiş kalenin muhasarası kırk beş gün sürmüş, Serdârîkrem Vezir Köse Ali Paşa'nın idaresindeki kuvvetlerin yoğun baskısı karşısında kaledekiler teslim olmak zorunda kalmıştır. Kalenin fethi ve Varad eyaletinin kurulmasıyla Erdel Prensiği'nin batı sınırının müdafaası zayıfladı. Varad Kalesi'nin savunma rolünü Cluj (Kolozsvár) Kalesi üstlendi. Osmanlı ordusu St. Gotthard savaşında

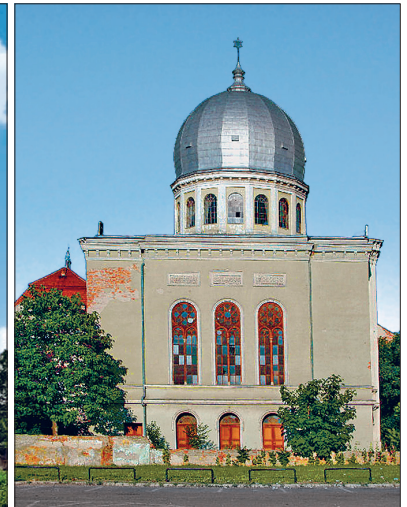
(1 Ağustos 1664) Habsburglar'a yenilmesi-ne rağmen Vasvár Antlaşması (1664) bölgedeki Osmanlı çıkarlarını sağlamlaştırdı. Antlaşmada Varad beylerbeyliğiyle Erdel Prensiği arasındaki sınırın tam düzenlenmemiş olması prensliğe ait yeni toprakların zamanla beylerbeyliğe katılmasının önünü açtı. Dönemin Erdel Prensi Mihail (Mihály) Apáfi ile İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Winchilsea arasında 1662-1665 yıllarında bununla ilgili birçok yazışma yapıldığı bilinmektedir (Cernovodeanu, XXXII/3-4 [1993], s. 333-348).

Varad merkezli yeni eyaletin Varad dışında beş sancağı vardı: Salanta / Salonta, Debrecen, Halmaş, Sengevi (Senkövi), Yapışmaz. Bunlardan Sengevi adı, Szent-Jobb (Macarca Aziz Kol) denilen Macarlar'ın ilk kralı Aziz İstefan'ın sağ kolu mânasına geliyordu. Eyaletin vergi gelirleri ya timar sistemi içerisinde askerlere dağıtıldı ya da vakfa aktarıldı. Evliya Çelebi'ye göre Mekke ve Medine şehirlerinin her biri için Varad'dan yılda 12.000 altın gönderiliyordu. Ayrıca bu kesimdeki köylüler hem Osmanlı sipahi ve zâimlerine hem de eski Macar toprak sahiplerine vergi veriyordu (ortak sahiplik / condominium). Hatta Habsburg ile Osmanlı imparatorlukları arasında tampon devlet olarak kurulan Orta Macar'ın kralı Tököli İmre 1691'de Varad eyaletine ait köylerin çıkarlarını savunmaya çalışmıştı (BA, A.DVN, dosya nr. 262, vesika nr. 35, evâsıt-ı Ramazan 1102 / Haziran 1691 tarihli arz). Osmanlı hâkimiyeti altındaki Varad'ı en geniş biçimde Evliya

Çelebi anlatmıştır. Buranın fethinde hazır bulunan ve daha sonra da birkaç defa şehre gelen Evliya Çelebi, Varad eyaletinin 22.000 haraçgüzâr reâyâsı olduğunu belirttikten sonra kale ile varoşu tasvir eder. Kale içinde bir kulenin, iki hamamın ve 250 askerin ikametine mahsus evlerin yer aldığını, iç kalesinde kiliseden çevrilmiş IV. Mehmed Camii'nin bulunduğunu kaydederek. Kalenin altında yedi varoş mevcuttur. Burada üçünde cuma namazı kılınan on yedi cami-mescid vardır. Evliya Çelebi bunlardan Köse Ali Paşa, Köprülü Mehmed Paşa ve Küçük Mehmed Paşa camilerini sayar. Üç medrese, dört mektep, iki tekke, üç han, bir imaret (Köprülü vakfı) ve 1000 kadar kâgir ev bulunmaktadır. Bu durumda onun döneminde sivil nüfus 6000 dolayında tahmin edilebilir. Evliya Çelebi şehirdeki pazar ve çarşılardan övgüyle söz eder. Kaleden 1000 adım uzaklıkta panayır yerinde 4000 dükkânın bulunduğunu yazar (*Seyahatnâme*, VII, 390-398).

Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti 1692 yılına kadar sürdü. 1699 Karlofça Antlaşması ile Varad resmen Avusturya'da kaldı. 1867'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun teşekkülü ile bu bölge Macaristan Krallığı'na bırakıldı. I. Dünya Savaşı neticesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tasfiyesiyle Transilvanya 1 Aralık 1918 tarihinde Romanya Krallığı ile birleştirildi. Varad da Birleşik Romanya'nın bir parçası haline geldi. II. Dünya Savaşı sırasında Hitler ve Mussolini 30

Varad'da Katolik katedrali ve sinagog

Ağustos 1940 Viyana diktasıyla Varad dahil olmak üzere Kuzey Transilvanya'yı Horthy Macaristanı'na verdi. Şehirdeki kabalalık yahudi nüfusu toplama kamplarına sevk edildi. 12 Ekim 1944'te Varad, Sovyet ve Romanya orduları tarafından ele geçirildi ve Romanya'ya dahil edildi.

Günümüzde şehir Romanya'nın idarî birimlerinden biri olan Bihor idarî biriminin merkezidir. 2009 resmî sayımına göre nüfusu 204.477'dir. Bunun % 70,3'ünü Romenler, % 27,6'sını Macarlar, % 1,2'sini Romanlar (Çingeneler), % 0,5'ini Almanlar, % 0,2'sini Slovaklar ve % 0,1'ini yahudiler meydana getirir. Şehirde iki üniversite vardır: Oradea Devlet Üniversitesi ve Partium Hıristiyan Üniversitesi. II. Dünya Savaşı'nın ardından önemli bir sanayi merkezi durumuna gelen şehirde kimya, gıda, deri ve mobilya sanayii en önde gelen sanayi kollarıdır. Mevcut tarihî eserler arasında Romanya'nın en büyük barok Romano-Katolik Katedrali (1752-1780), Ortodoks Piskoposluğu Katedrali (1784-1790), beşgen şeklinde Ortaçağ kalesi kalıntıları (1114-1131 yıllarında kurulan kale 1241'de Moğollar tarafından yıkılmış, 1570-1589 ve 1717-1780 yıllarında tamir edilerek genişletilmiştir) ve sinagog (1877) sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 389-402; Silâhdar, *Târih*, I, 203-207; P. Rycout, *The Turkish History*, London 1687, II, tür.yer.; G. Kraus, *Cronica Transilvaniei: 1608-1665* (ed. G. Duzinchevici – E. Reus-Mîrza), Bucureşti 1965, tür.yer.; P. Cernovodeanu, "The Issue of Pashalyk of Oradea as Mirrored in the Relations Between Transylvania and England During the Reign of Michael I. Apáfi (1662-1665)", *Revue roumaine d'histoire*, XXXII/3-4, Bucharest 1993, s. 333-348; Feridun M. Emecen, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *TED*, sy. 15 (1997), s. 265-303; M. Maxim – P. Stancu, "Nota preliminară asupra unui tezaur de aur din secolul al XVI-lea, secolerit la Oradea", *Cercetări Numismatice*, VIII, Bucureşti 2002, s. 253-262; G. Dávid, "Nagyvárád", *El²* (Ing.), VII, 899-900.

MIHAI MAXIM

VARAKA ve GÜLŞAH

(ورقه و گلشاه)

Fars ve Türk edebiyatlarında kahramanlarının adıyla anılan bir aşk hikâyesi.

Bilinen ilk *Varaka ve Gülşâh*, Gazneli Sultan Mahmud (998-1030) adına Ayyûki tarafından Farsça yazılmıştır. Farsça ve Türkçe sözlüklerle bu mesneviye dair yayınlarda erkek kahramanın adı Varka şeklinde de geçmektedir. Müellif eserin met-

Varaka ve Gülşah mesnevisinde sahte bir mezarın (Varaka'ya) Gülşah'ın mezarı olarak gösterilişini tasvir eden minyatür (TSMK, Hazine, nr. 841, vr. 48*)

Varad
sehrinden
bir görünüş

hiye kısmında mahlasını "Ayyûki" şeklinde, eseri takdim ettiği hükümdarı Sultan Gazi, Sultan Mahmud ve Ebû'l-Kâsım diye anmıştır. Farsça'nın ilk sözlüklerinden Esedî-i Tûsî'nin *Luğat-i Fûrs*'ünde Ayyûki'nin adı ve iki beyti zikredilmektedir. Bu sözlüğün V. (XI.) yüzyılın ortalarında yazılmasından ve Sultan Mahmud'dan hareketle Ayyûki'nin aynı yüzyılın şairlerinden ve Esedî'nin çağdaşlarından olduğu kabul edilmektedir. Ayyûki hakkında Gazneli Mahmud'un saray şairleri arasında yer alması ve Fars edebiyatının aşk konulu en eski mesnevisi *Varaka ve Gülşâh*'i nazmetmesi dışında bilgi yoktur.

Varaka ve Gülşâh eserde "ahbâr-i tâzî" ve "kütüb-i Arab" terkipleriyle işaret edilen, tarihî-menkıbevî rivayetlerden ve yazılı kaynaklardan aktarılmış Arap menseli bir aşk hikâyesidir ve Emevîler döneminde Benî Uzre kabilesinden Urve b. Hizâm ile amcasının kızı Afrâ arasında geçen aşk macerasından uyarlanmıştır. Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-z-zehb*'i, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğâni'si* ve İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde bu hikâyeye atıflar mevcuttur. Hikâye kısaca

şöyledir: Hizâm ölünce kardeşi, Urve'yi himayesine alır. Urve ile Afrâ birlikte büyüler ve birbirlerini severler. Amcasından Afrâ'yı isteyen Urve amcasının hanımının istediği mihi karşılayamaz ve Yemen'de bulunan diğer amcasının yanına gider. Bu arada Afrâ, Şam'ın Belkâ halkından bir kişiyle evlendirilir. Memleketine dönen Urve durumu öğrenince Şam'a gider. Şam'da Afrâ'nın kocası tarafından çok iyi karşılanır. Urve memleketine kederli ve mahcup bir şekilde dönerken yolda ölür ve Medine yakınlarında Kurâ vadisinde defnedilir. Afrâ da 670 yılında ölür ve Urve'nin mezarı yanında toprağa verilir. Her iki mezarın başına dikilen ağaçlar birbirine sarılmış şekilde büyür. Ayyûki bu aşk hikâyesinin aslını korumakla birlikte kahramanların adını değiştirmiş, mekân ve kabileler için farklı isimler kullanmıştır. Özellikle Varaka'nın katıldığı savaşlar, gösterdiği kahramanlıklar, ölen iki sevgilinin daha sonra Hz. Peygamber'in duası ile dirilerek kırk yıl mutlu bir hayat sürmesi gibi menkıbeler Ayyûki tarafından eklenmiştir.

Mesnevi 2100, bazı tesbitlere göre ise 2250 beyitten meydana gelmektedir (Mehbîz İsmâîlpûr, III, 1086). Girişte tevhid, na't,

